УДК 37(091)(100)

Ю.М.СЕМЕНЦОВА,
викладач
(м.Київ)

Роль класичних мов в освітньому процесі Європи та України (XV – кінець XIX століття)

У статті здійснений історико-педагогічний огляд місця та ролі класичних мов в освітньому процесі європейського й українського шкільництва. Проаналізовано витоки і вплив класичних мов на формування педагогічної думки в Європі та Україні від доби Відродження до кінця XIX століття.

Ключові слова: *класичні мови, європейська і українська освіта, гуманізм.*

Постановка проблеми у загальному вигляді… Сучасна гуманітарна освіта базується на здобутках багатовікового досвіду європейської класичної освіти, яка сформувала солідний філологічний пласт, в основі якого протягом століть було навчання латинської й грецької мов та античної літератури. З метою удосконалення гуманітарного змісту сучасної середньої і вищої школи, безумовно, необхідно звернутись до прогресивних ідей історико-педагогічної практики для реалізації її найкращих надбань у галузі дидактики.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми… Вивченням процесу становлення, тенденцій поширення і місця класичних мов у навчальному процесі освітніх закладів України різних історичних епох займались вітчизняні дослідники історії розвитку педагогічної думки в Україні І.Курляк, Т.Усатенко [6], І.Мозгова [4], Л.Кулікова [7], А.Долапчі [8] та ін., що підкреслює посилений інтерес до вищезгаданої проблематики. Проте окремі питання теми лишаються малодослідженими і потребують детальнішого розгляду й доповнення.

Формулювання цілей статті… Мета статті – розглянути роль та значення класичних мов в освітньому процесі Європи і навчальних закладах України від доби Відродження до кінця XIX століття.

Виклад основного матеріалу… Стародавні мови почали відігравати важливу роль у суспільному житті європейських країн ще в епоху Відродження – періоду переходу від середньовічної культури до культури Нового часу. Головною ознакою цієї доби є поширення філософських ідей гуманізму, які полягали в духовному та інтелектуальному розвиткові людини, спираючись на багатий культурний досвід античних народів. Як відомо, ще в епоху Середньовіччя представники гуманізму протистояли схоластам у питаннях змісту та спрямованості освіти, посилаючись на авторитет мислителів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, і відкидаючи будь-який вплив догм теологічної філософії. Завдяки цьому гуманістична педагогіка набрала вираженого філологічного характеру і поступово зайняла місце наукової схоластики, концентруючись на вивченні давньогрецької і латинської мов, насамперед, як засобу розуміння оригінальних творів класиків, які ще називалися „взірцевими творами" [1].

Варто зауважити, що відмінною рисою поширення класичних мов у період Середньовіччя і добу Відродження було те, що у Середні віки латинню і грецькою мовою користувалися в основному у вузьких колах представників науки і духовенства. Водночас, будучи мовою релігійних текстів, латинська мова мала характер літургійної мови і активно використовувалась в освітньому процесі монастирських і приходських шкіл, які пропагували культуру письма і читання духовних трактатів, а не усної мирської мови. Протилежна тенденція спостерігалась у добу Відродження, коли латинь вивчалася як жива (природна) мова: дітей вчили нею розмовляти і писати ще з дитинства [2, с.97].

Необхідно підкреслити, що для гуманістів вивчення античної літератури було більше ніж захоплення, адже колекціонування стародавніх рукописів вважалось справою майже державної ваги. Повсюди відкривались публічні бібліотеки; з метою вивчення грецької мови відправлялись на навчання до Візантії; знавців латині і вчителів грецької мови запрошували працювати до різних міст; в усному та писемному спілкуванні використовували переважно латинську мову, деколи грецьку, намагаючись засвоїти класичний стиль, оскільки добре знання стародавніх мов вважалось основною ознакою приналежності до течії гуманізму [1]. Незважаючи на те, що латинська мова у вживанні й за популярністю переважала над грецькою, значимість останньої посилювалась у зв'язку з усвідомленням ідейної і художньої зверхності грецької літератури над римською.

Разом з тим, спостерігався жвавий процес пропагування вивчення латинської мови. Один із яскравих гуманістів XV ст. Леонардо Бруні у своїх педагогічних працях приділяв багато уваги стильовому оформленню мови. На його думку, основи будь-якого навчання мають бути закладені у змістовному і бездоганному знанні латинської мови. Тому педагог був переконаний, що „освіта – це, перш за все, уміння вільно володіти мовою, щоб осягнути гармонію кращих літературних творів і досягнути краси, блиску і вишуканості мови" [3, с.56].

Проаналізувавши роль мови в європейському освітньому процесі в епоху Відродження, з'ясували, що італійські філологи знаходились під впливом патетичності античної давнини і не приділяли науковій роботі (наприклад, критиці текстів класичних авторів) належної уваги. Натомість у

використанні стародавніх мов спостерігалась тенденція до наслідування писемного та усного стилів латині та грецької мови. З цією метою тогочасні мовознавці точно передавали стилістичні особливості мови стародавніх греків і римлян.

Що стосується наукового дослідження класичних мов, то воно розпочалось у XVI столітті у Франції, де видавались праці грецьких і латинських авторів, коментарі до них, вивчалось римське право і пам'ятки давнини, складались словники для обох мов. Загалом щодо ролі латині у суспільному житті, то у XV – XVI ст. ця мова використовувалась освіченими людьми Європи як розмовна, одночасно набуваючи статусу мови викладання в освітніх закладах, навчальній літературі, науково-педагогічному листуванні, міжнародній дипломатії [1]. Саме у добу Відродження латинь і грецька мова набули значення базисного компонента вищої освіти.

Аналізуючи поширення гуманістичних доктрин і, відповідно, класичних мов у добу Ренесансу на українських землях, варто відмітити, що саме в кінці XV – на початку XVI століття поширювалась діяльність нових типів шкіл (братських), заснованих на принципах гуманізму і провідних ідеях західноєвропейської освіти. Характеристика стану мовного компонента у навчальних закладах цього періоду засвідчує, що основна увага приділялась вивченню слов'янської та „руської" (української) мов з метою відродження національної культури та свідомості, хоча з-поміж обов'язкових предметів вивчалися латинь і грецька, що дозволяло опанувати спадщину античної культури і крокувати в ногу з європейським науково-освітнім розвитком.

Великої ваги надавали грецькій мові як мові богослужіння Константинопольської церкви, у підпорядкуванні якої знаходилась Українська церква. Цей чинник вплинув на апеляцію української педагогіки до православно-візантійських традицій. Стосовно ролі латині відомо, що достатньо тривалий час навчальні заклади відмовлялись від її включення до академічних програм через протистояння католицизму. Але оскільки латинська мова посідала домінуюче місце у системі гуманітарної освіти усіх європейських країн XVI століття і вивчення західноєвропейської літератури не могло обійтись без філологічної підготовки з цієї мови, то в Україні поступово латинь ввели у навчальні плани усіх братських шкіл.

З-поміж визначних навчальних закладів досліджуваного періоду потрібно виокремити Острозьку колегію (1576 р.) та Києво-Могилянську колегію (1632 р.), які стали історичними культурно-освітніми центрами гуманістичного спрямування на теренах України. Окрім „семи вільних наук" – сукупності дисциплін, запозичених як стандарт з античних часів, велика увага приділялася вивченню слов'янської, грецької, латинської і польської мов. Відмінні знання класичних мов надавали безліч можливостей – від навчання в університетах Європи до освітньо-наукової діяльності в навчальних закладах України. Серед випускників колегій (в подальшому – академій) було безліч талановитих перекладачів, викладачів-філологів, елліністів і знавців латині, які зробили величезний внесок у розвиток національної освіти та культури [4, с.14–18].

Колегії і братські школи своєю діяльністю прагнули відродити національну мову й літературу, здійснюючи опір католицько-уніатському наступу, тим самим зміцнюючи православ'я. Проте це не означало відмову від елементів класичної освіти, а навпаки, поряд із рідною мовою вивчались грецька і латинь як обов'язкові дисципліни. Так, у Львівській братській школі (заснованій у 1586 році) навчання велося трьома мовами: грецькою, церковно-слов'янською і руською (українською). Велику увагу братчики приділяли перекладу та вивченню творів античних авторів (Цицерона, Платона, Гомера, Овідія, Горація, Вергілія та ін.), а також і праць італійських гуманістів, що вказувало на достатньо високий рівень обізнаності викладацького складу та учнів з мовами оригіналів творів [5, с.65–66]. Таким чином, спочатку братські школи мали характер греко-слов'янських із слов'янською мовою викладання, друге місце займала грецька мова (в історичних джерелах братські школи також називали грецькими).

Слід підкреслити, що у даний період класичними мовами була написана велика кількість навчальної літератури, переважно словники і граматики, підручники з риторики і діалектики. Вагомим здобутком діяльності Львівської братської школи стало видання ректором Арсенієм Алесонським, греком за походженням, грецько-слов'янської граматики „Адельфотес", яку можна розглядати як перший філологічний підручник з грецької і староукраїнської мов, до змісту якого входили розділи з орфографії, синтаксису, етимології і просодії (віршознавства). Пізніше, у XVII столітті, україно-білоруський мовознавець Іван Ужевич представив Європі написану латинською мовою власну працю „Грамматыка словенская зложе́на и напи́сана трудомъ и прилежа́ніе[м] Іоанна Уже́вича словіани́на" [6, с.180], яка знайомила з системою літературної української мови представників освіти і науки європейської спільноти.

У кінці XVII століття класична освіта поступово втрачає свою популярність. Внаслідок розвитку національної літератури у середніх і вищих освітніх закладах Європи (крім духовних) навчання почали проводили рідною мовою, переходячи до реальної освіти. Однак на початку XVIII століття в Європі спостерігається нова хвиля гуманізму під назвою „неогуманізм". Відповідно, латинську і

грецьку мови знову почали розглядати як основний засіб для засвоєння культурної спадщини античного світу. Тому особливу увагу зосереджували на класичній освіті, мета якої полягала у розвиткові мислення, естетичних смаків, формування світогляду, закликаючи до наслідування стародавніх греків як ідеалу гармонійно розвинених людей.

Видатний французький мислитель, представник французького Просвітництва Жан-Жак Руссо досить влучно охарактеризував неогуманізм як „повне завершення, віднайдене у грецькому світі". Виходячи з того, що грецька культура, розвинена до досконалості і піднесена до ідеальної краси природи, вчений стверджував, що виховувати підростаюче покоління необхідно в дусі античних еллінів [7, с.25]. В освітній сфері чільне місце знову відводилось студіюванню класичних мов, проте замість методики механічного засвоєння мови і заучування класичних творів акцент ставився на читанні античних праць, переважно грецьких, і досконалому вивченні граматики, що сприяло розвитку мислення в учнів, сприйняттю і всебічному розвиткові особистості. Російський філософ і літературний критик В.В.Розанов відзначав, що латинська мова разом із математикою глибоко розвивають логічне мислення, пам'ять, уяву, стиль мови та інтелект [7, с.99].

На початку XIX століття спостерігаються спроби визначення оптимального співвідношення класичної і реальної освіти національного характеру. Один із творців німецької класичної освіти Г.Гегель, роздумуючи над структурою і спрямованістю навчальних закладів, у своєму виступі „Промова директора гімназії" розглянув основні принципи функціонування гімназії з точки зору доцільності вивчення класичних мов. На думку автора, дух і ціль навчального закладу повинні були полягати у підготовці до занять, які зводились до вивчення наукової спадщини стародавніх греків і римлян, оскільки вже декілька тисячоліть вони були фундаментом, на якому формувалась і трималась вся культура, освіта і наука. Відповідно до цього автор наголошує на поверненні до наукових здобутків стародавніх греків, пояснюючи це вимогою нового часу. Крім того, у своїй праці німецький класик зупиняється на важливості вивчення латинської мови як єдиного засобу здобуття більш високих та якісних знань.

Намагаючись обґрунтувати правильність свого бачення сучасної освіти, Гегель гіпотетично розглядає варіант відмови від навчання латині на користь інших загальноосвітніх предметів і рідної мови, проте задає риторичне питання: „Чи прийшли на зміну стародавнім мовам такі предмети, які здатні стати матеріалом для навчання, і які незалежно від впливу древньої літератури стали досконалим засобом навчання?" [7, с.45]. Таким чином, педагогічні погляди Гегеля не заперечували вивчення національної мови чи реальних дисциплін, а лише вказували на важливість паралельного вивчення класичних мов як основи гуманістичної дидактики.

Становлення і розвиток освіти в Україні у XIX столітті здійснювалось під впливом освітніх реформ Російської і Австрійської імперій, у складі яких знаходились на той час українські землі. Характерним явищем освітньо-виховного процесу цього періоду була орієнтація на європейську систему освіти, тобто наслідування кращих педагогічних традицій освіти Західної Європи.

На початку століття навчальний курс закладів середньої освіти був зосереджений на вивченні стародавніх мов, античної літератури та древньої історії, що впливало на розвиток в учнів формального мислення і теоретично відволікало юнацтво від захоплення вільнодумними поглядами. З практичної точки зору хороші знання класичної філології, здобуті в гімназії, слугували безпроблемним вступом до університету без здачі іспитів, де стародавні мови і література формували стрижневу частину змісту навчальної програми історико-філологічного факультету, а латинь викладалась на усіх факультетах без винятку [8, с.39].

Всередині XIX століття, під впливом суспільно-економічних умов, освітня реформа вимагала розподілу гімназій на два типи – класичні, які базувались на вивченні гуманітарних дисциплін, і реальні, у яких стародавні мови значно поступались за кількістю навчальних годин природничим наукам. У зв'язку з цим серед освітян, науковців і громадських діячів з'явились суперечності з приводу доцільності того чи іншого типу гімназій. Так, один із прихильників класичної системи навчання М.Н.Катков стверджував, що стародавні мови дисциплінують розум, тому концентрувати увагу варто на вивченні класичних мов. На його думку, істинно європейська школа – це греко-римська школа par excellence (з франц. „за перевагою"), мета якої полягає у вихованні розуму, а виховувати – не означає розважати, розслабляти, а навпаки, – зосереджувати, вводити учнів у зрілість [9, с.160].

Як зазначає у своїй науковій праці А.Ю.Долапчі, прибічники реальної освіти категорично виступали проти викладання латинської і грецької мов, посилаючись на те, що, по-перше, класичні мови своєю сухістю відбивають в учнів бажання вчитись і не містять користі для практичного життя; по-друге, з текстами античних авторів можна ознайомитись, не читаючи їх в оригіналі, а прочитати переклад; і, по-третє, досконало опанувати класичні мови фактично неможливо, тому недоречно витрачати час навчального курсу на їх вивчення, практичніше більше уваги приділяти європейським мовам [8, с.38].

Попри той факт, що класична освіта втратила популярність всередині XIX століття, питання визначення раціональності, освітньої доцільності та педагогічної значимості вивчення класичних мов залишалось актуальним до початку XX століття. Поборники пріоритетності класичної моделі навчання розробляли все нові підходи та аргументи щодо практичної та морально-виховної цінності класичних мов для гармонійного розвитку людини в системі освіти.

Висновки… Отже, класичні мови посідали одне з домінуючих місць в освітньому процесі європейських країн та України протягом багатьох століть, здійснюючи вплив на становлення філологічної освіти, розробку педагогічних концепцій і формування етичних й естетичних принципів. Витримавши перевірку часом, у наші дні філологічна освіта продовжує традицію навчання латинської і давньогрецької мов як джерел історично-культурного досвіду людства. Тому подальше вивчення даної теми є перспективним для пошуку історично-сформованих тенденцій класичної педагогіки для покращення стану теперішньої вітчизняної освіти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Брокгауз Ф. А. Энциклопдический словарь [Электронный ресурс] / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – М. : CD-изд-во „ИДДК”, 2006. – 1 электрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. Требования : Pentium; 64 Mb RAM ; Windows 98/ME/2000/XP.
2. Міжуєв П. Г. Педагогічні ідеали і школи епохи Відродження / П. Г. Міжуєв // Хрестоматія з історії педагогіки. – Х., 1936. – Т. 1. – С. 96–104.
3. Бруни Л. О научных и литературных занятиях / Л. Бруни // Эстетика Ренессанса. – М., 1981. – Т. 1. – 54 с.
4. Мозгова І. І. Іноземні мови в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії (кін. XVI – поч. XIX ст.) / І. І. Мозгова. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. – 56 с.
5. Черненко О. Вплив гуманістичних ідей на розвиток української освіти XVI – XVII ст. / О. Черненко // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищих навчальних закладах освіти : Матеріали І-их Ірпінських науково-педагогічних читань, 22-23 травня 2003 р. – Ірпінь, 2003. – С. 61–69.
6. Усатенко Т. Освіта в Україні доби Ренесансу та Реформації / Т. Усатенко // Науковий вісник Чернівецького університету: Педагогіка та психологія. – Чернівці, 2004. – № 221. – С. 177–183.
7. Куликова Л. Б. Классическое гуманитарное образование : (История, опыт, традиции) : [моногр.] / Л. Б. Куликова . – К. : Унив. изд-во „Пульсари”, 2002. – 168 с.
8. Долапчі А. Ю. Теорія і практика навчання іноземних мов як складової змісту гімназичної освіти другої половини XIX – початку XX століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Долапчі Анастасія Юріївна. – Х., – 2009. – 233 с.
9. Турун О. Л. Неогуманизм и педагогическая практика Германии и России в XIX веке / О. Л. Турун // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2007. – № 48. – С. 157–162.

Аннотация

Ю.М.Семенцова

Роль классических языков в образовательном процессе Европы и Украины (XV – конец XIX века)

В статье осуществлен историко-педагогический осмотр места и роли классических языков в образовательном процессе европейского и украинского образования. Проанализированы истоки и влияние классических языков на формирование педагогической мысли в Европе и Украине от эпохи Возрождения до конца XIX века.

Ключевые слова: *классические языки, европейское и украинское образование, гуманизм.*

Summary

Yu.M.Sementsova

The Role of Classical Languages in the Educational Process of Europe and Ukraine (XV – the End of the XIX Century)

The article focuses on the historical and pedagogical study of the place and role of classical languages in the educational process of European and Ukrainian schools. It deals with the analysis of the origins and influence of the classical languages on the formation of educational thought in Europe and Ukraine from the Renaissance to the end of the XIX century.

Keywords: *classical languages, European and Ukrainian education, humanism.*

Дата надходження статті: „18” лютого 2011 р.